

BİOMÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINDA XÜSUSİ MÜHAFİZƏ OLUNAN TƏBİƏT ƏRAZİLƏRİNİN ROLU

Kərimov V.N.

*Azərbaycan Respublikası Ekologiya və
Təbii Sərvətlər nazirinin müavini*

Bioloji müxtəlifliyin rəngarəngliyi baxımından çox maraqlı regionda yerləşən ölkəmiz zəngin təbii-bioloji sərvətlərə malikdir. Landşaftın, relyefin və iqliminin unikalığı müxtəlif növ ekosistemlərin formalaşmasında rol oynayır. Ətraf mühitə artan mənfi təsirlər bioloji müxtəlifliyin deqradasiyasına gətirib çıxarır. Bioloji müxtəlifliyin qorunması, o cümlədən, nadir və nəslə kəsilməkdə olan flora və fauna növlərinin mühafizəsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan milli və beynəlxalq səviyyədə təbiəti mühafizə tədbirlərinə qoşulmaqla, biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması sahəsində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirir. Səmərəli idarə edilən xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaradılması və mövcud şəbəkənin genişləndirilməsi, ceyran, bəbir, zubr kimi növlərin tarixi yaşayış məskənlərində bərpası ilə bağlı tədbirlər görülür.

Azərbaycan Respublikasının geoloji, coğrafi, tarixi və digər əhəmiyyət daşıyan təbiət obyektlərinin qorunması istiqamətində YUNESKO ilə əməkdaşlıq genişləndirilir, global miqyasda əhəmiyyət daşıyan xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsi istiqamətində işlər aparılır.

Ekosistemlərin qorunması üçün xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaradılması dünyada əsas metodlardan sayılır. Ölkəmizin təbiətinin, onun biomüxtəlifliyinin qorunaraq gələcək nəsillərə saxlanılması istiqamətində xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin inkişafına xüsusi diqqət ayrılır. Bu həm də ekoturizmin inkişafı və ölkənin tanınmasında böyük rol oynayır.

Təbiət yerlərinə səyahət, ətraf mühitə minimum təsir, təbiəti mühafizə fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi, maarifləndirmə komponentlərini, yerli əhəlinin turist fəaliyyətindən gəlir əldə etməsini ehtiva edir ki, bu da öz növbəsində biomüxtəlifliyin qorunması və ekoloji tarazlığın bərpası üçün stimül yaradır.

Açar sözlər: *biomüxtəlifliyin mühafizəsi, xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri, ekoturizmin inkişafı, landşaft, nadir flora və fauna, endemik növlər, vəhşi təbiət, ekosistemin qorunması, biosfer rezervatı, ekoloji maarifləndirmə*

Biomüxtəlifliyinin rəngarəngliyi baxımından dünyanın ən maraqlı regionlarından biri sayılan Qafqaz ekoregionunda yerləşən Azərbaycan çox zəngin

təbii-bioloji sərvətlərə malikdir. Ölkəmizin landsaftının, coğrafi şəraitinin və iqliminin unikalığı burada bioloji müxtəlifliyin və müxtəlif növ ekosistemlərin formalaşmasına öz təsirini göstərir.

Müasir dövrdə dünya miqyasında iqtisadiyyatın və kənd təsərrüfatının inkişafı, habelə demoqrafik problemlər fonunda ətraf mühitə gündən-günə artan birbaşa və dolaylı təzyiqlər planetin milyon illər boyu formalaşmış bioloji quruluşuna dağıdıcı təsirlər göstərir. Bu isə öz növbəsində təbii təkamülün pozulmasına və ümumilikdə ekosistemin deqradasiyasına gətirib çıxarır.

Bu halda ətraf mühitin və xüsusən canlı həyat üçün əsas sayılan bioloji müxtəlifliyin beynəlxalq ictimaiyyətin birgə səyləri ilə qorunması, onun məhv olma təhlükələrinin öyrənilməsi və aradan qaldırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Dünyada bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsini təmin etmək məqsədilə, qanunvericilik və institusional çərçivə təkmilləşdirilir. Bioloji müxtəlifliyin qorunması, o cümlədən, nadir və nəsli kəsilməkdə olan flora və fauna növlərinin mühafizəsi, qanunsuz ovun aradan qaldırılması məqsədilə bir sıra beynəlxalq razılaşmalar, konvensiyalar mövcuddur.

Bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi məqsədilə qorunan ərazilərin sahəsi genişləndirilir. Dünya ölkələrində bioloji müxtəlifliyin qorunması ilə məşğul olan aidiyyəti qurumlar çoxsaylı təbiəti mühafizə layihələri və ictimaiyyətin məlumatlılığını, o cümlədən cəmiyyətdə ekoloji dəyərləri inkişaf etdirmək üçün müxtəlif maarifləndirmə və təhsil proqramları həyata keçirilir. Həmçinin, bioloji müxtəlifliyin qorunması məqsədi ilə monitorinqlər və qiymətləndirmələr aparılır.

Nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin bərpası istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) biomüxtəlifliyin qorunması məqsədilə, “Dünya kənd təsərrüfatı məlumat şəbəkəsi”, “Planetin genetik resurslarına dair erkən xəbərdarlıq sistemi”, “Meşə genetik resursları” kimi müxtəlif mövzulara əsaslanan informasiya bazası yaratmışdır.

Ölkəmiz beynəlxalq miqyaslı təbiəti mühafizə tədbirlərinə qoşulmaq, qlobal miqyasda əməkdaşlıq aparmaqla yanaşı, regional əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsində olduqca maraqlıdır.

Məlumdur ki, vəhşi təbiətin mühafizəsi və ekosistemin qorunub saxlanması xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin təşkili mühüm rol oynayır. Ölkəmizdə də bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi üzrə prioritet sahələrdən biri səmərəli idarə edilən xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaradılması və mövcud şəbəkənin genişləndirilməsidir.

Azərbaycanda xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin tarixinə nəzər yetirsək, Cənubi Qafqazda ilk xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisi məhz Azərbaycanın adı ilə bağlıdır.

Eldar şamı dövlət təbiət qoruğu Çar Rusiyasının, Göygöl, Qızılağac və Zaqatala dövlət təbiət qoruqları isə keçmiş SSRİ-nin ən qədim xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərindən hesab olunur (“Заповедники СССР. Заповедники Кавказа” 1977.). Belə ki, 1910-cu ildə 3,5 min hektar sahədə yaradılmış Eldar şamı Botaniki Yasaqlığı Azərbaycanın, eləcə də Cənubi Qafqazın ilk xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisi hesab edilir.

Azərbaycanda qorunan ərazilərin yaradılmasını şərti şəkildə 3 mərhələyə bölmək olar: I mərhələ – ilk xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisinin yaradılması (Eldar şamı Yasaqlığı – 1910-cu il), II mərhələ – qoruqların yaradılması (1925-1936-cı illərdə Göygöl, Qızılağac, Zaqatala, Hirkan, 1958-1993-cü illərdə Türyançay, Şirvan, Ağgöl, Pirqulu, İsmayılı, İlisu, Qaragöl yasaqlıqları), III mərhələ – 2003-cü ildən etibarən ilk milli parkların yaradılması (Zəngəzur, Ağgöl, Şirvan, Abşeron, Altıağac, Göygöl, Hirkan, Qızılağac, Samur-Yalama, Şahdağ milli parkları).

2001-ci ilədək ölkədə ümumi sahəsi 478 min hektar olan 14 dövlət təbiət qoruğu və 20 dövlət təbiət yasaqlığı mövcud idi. Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi ölkə ərazisinin 4,5 faizini, dövlət təbiət qoruqlarının ümumi sahəsi isə ölkə ərazisinin cəmi 2,2 faizini təşkil edirdi.

Hazırda ölkəmizdə ümumi sahəsi 892865,6 hektar olan xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri, o cümlədən 10 milli park, 10 dövlət təbiət qoruğu və 24 dövlət təbiət yasaqlığı fəaliyyət göstərir. Ümumilikdə xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri ölkə ərazisinin 10,31 %-ni, o cümlədən milli parklar 3,71 %-ni təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaradılması, genişləndirilməsi və idarə olunması çərçivəsində ilk dəfə olaraq XXI əsrin əvvəllərindən milli park statuslu qorunan təbiət ərazilərinin təşkilinə başlanılır.

Milli parkların yaradılmasında əsas məqsəd ətraf mühitin, ekoloji tarazlığın, təbiət abidələrinin qorunması şərtilə, ekoturizmin inkişafı, ekoloji maarifləndirmənin gücləndirilməsi, regionun zəngin təbiətinin mühafizəsindən ibarətdir.

Milli Parklar – xüsusi ekoloji, tarixi, estetik və digər əhəmiyyət daşıyan təbiət komplekslərinin yerləşdiyi və təbiəti mühafizə, maarifçilik, elmi, mədəni və digər məqsədlər üçün istifadə olunan təbiəti mühafizə və elmi tədqiqat idarələri statusuna malik olan ərazilərdir.

Ərazinin milli park statusuna malik olması artıq özü-özlüyündə orada ekoturizmin inkişafı və rəşional təşkili, ətraf mühitə zərər vurmada onun nemətlərindən turistlərin estetik zövq alması üçün hüquqi baza rolu oynayır. Eyni zamanda milli park ərazisinin bioloji, landşaft, mədəni-tarixi imkanlarının yaxşı öyrənilməsi, turizmin həmin ərazilərdə inkişafı perspektivlərinin, marketinqinin təşkili üçün zəmin yaradır.

Ekoturizm anlayışı – təbiət yerlərinə səyahət, təbiətə minimum təsir, təbiəti mühafizə fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi, maarifləndirmə komponentlərini, yerli əhalinin turist fəaliyyətindən gəlir əldə etməsini ehtiva edir ki, bu da öz növbəsində biomüxtəlifliyin qorunması və ekoloji tarazlığın bərpası üçün stimül yaradır.

Ölkəmizin təbiəti zəngin biomüxtəlifliyə və füsunkar gözəlliyə malikdir. Meşələr, dağlar, çaylar, bulaqlar, şlalələr, dəniz, qoruqlar, milli parklar kimi zəngin turizm resursları ölkənin turizm potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Son illərdə turizm sektorunun inkişafı istiqamətində bir sıra məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi bu sahənin davamlı inkişafına səbəb olmuşdur. Azərbaycanda yüksək iqtisadi, sosial və ekoloji tələblərə cavab verən müasir turizm infrastrukturunun formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf dayaqlarından birinə çevrilməsinin təmin edilməsi ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə tanınması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Milli parkların yarandığı dövrlərdə ekoturizm fəaliyyətinin təşkili və inkişaf etdirilməsi, həmçinin bu sahəni tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın olmaması əsas problemlərdən idi.

Bununla əlaqədar “Azərbaycan Respublikasının Milli Parklarında ekoturizm fəaliyyətinin təşkili, mövcud problemlər və inkişaf perspektivlərinə dair Milli Konsepsiya”, ekoturistlər üçün Milli Parklarda mümkün davranış həddini müəyyən edən “Milli Parkların ərazisindən istifadənin nümunəvi Qaydası”, parkın xidmətlərindən istifadənin hüquqi əsaslarını müəyyən edən “Milli Parkların ərazisində ekoturizm xidmətlərinin göstərilməsinə dair Təlimat”, Milli Parkın ərazisində ekoturistlərin, biomüxtəlifliyin mühafizəsi və profilaktika işlərinin təşkili ilə əlaqədar “Milli Parklarda təhlükəsizlik və profilaktika tədbirlərinə dair Təlimat” hazırlanmışdır.

Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərindən və obyektlərindən elmi, mədəni, tədris, turizm və rekreasiya və məhdud təsərrüfat məqsədləri ilə bağlı istifadə ödənişli əsaslarla həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli parklarda xidmət sahələrindən istifadə, ərazilərdə mövcud infraqurtdan istifadə, o cümlədən, milli parkın ərazisi və İnformasiya Mərkəzləri ilə tanışlıq, bələdçi xidməti, avtonəqliyyat vasitəsinin saxlanması və s. daxildir.

Turistlər Milli Parklara bilet alaraq daxil olurlar. İstifadəçilər biletləri elektron qaydada Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin internet sahifəsindən və milli parkın buraxılış məntəqəsindən əldə etmək imkanına malikdirlər.

Dünya təcrübəsinə əsasən turistlərin Milli Park ərazisinə səfəri zamanı təbiət komplekslərinə istər-istəməz antropogen təsir olur, yəni ərazinin tapdalanması, ağac və güllərin qırılması, səs-küy nəticəsində vəhşi heyvanların hürkməsi və s.

Bu səbəbdən ekosistem xidmətləri, eləcə də rekreasiya təzyiqinin aradan qaldırılması üçün milli park ərazilərində bir sıra qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirilir. Milli Parkların daxili hesablarına və ya Fondlara daxil olan vəsaitlərdən təbiətə artan mənfi təzyiqlərin aradan qaldırılması məqsədilə istifadə olunur.

Xüsusi mühafizə olunan ərazilərin yaradılmasında əsas məqsədlərdən biri də dağlıq ərazidə mövcud olan ekosistemlərin mühafizəsi məqsədini daşıyır.

Azərbaycan ərazisinin 10%-ni dağ ekosistemləri təşkil edir. Onların mütləq hündürlükləri 2000-4500 m hüdudlarında dəyişir. Yüksək dağlıq ərazilərində torpaqdan və bitkilərdən məhrum olan qayalıqlar və sərt yamaclar üstünlük təşkil edir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq yamacında, Qarabağ vulkanik yaylasında, Şahdağ, Murovdağ və Qarabağ silsilələrində çimli dağ-çəmən torpaqları, 1800-2000 m hündürlükdə olan ərazilərdə dənli-müxtəlifotlu və çəmən-bozqır bitkiliyinin sıx örtüyü və erroziyadan qoruduğu subalp çəmənləri zonası yerləşir.

Təəssüf ki, işğal altında olan Dağlıq Qarabağ zonasında geniş yüksək dağlıq ərazilər nəzarətdən kənar qalmış, nəinki bu ərazilərin zəngin ekoturizm potensialından istifadə mümkün olmuş, buranın təbiətinə, biomüxtəlifliyinə bərpə olunmaz ziyan vurulmuşdur.

Dağ ekosistemlərinin mühafizəsində yüksək dağlıq ərazilərdə yaradılmış xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin rolu böyükdür. Azərbaycanda bunlara Şahdağ, Altıağac, Hirkan və Zəngəzur Milli Parkları, Zaqatala və İlisu dövlət təbiət qoruqları, Zuvand və Rvarud dövlət təbiət yasaqlıqları aiddir.

Dağların mühafizəsində məqsəd çoxlu sayda endemik və nəslə kəsilməkdə olan növlər də daxil olmaqla qlobal əhəmiyyətli dağ meşələri və yüksək dağlıq ərazilərdə yerləşən otlaqlar ekosisteminin bərpası, qorunması və idarə edilməsi, torpağın münbit qatının qorunub saxlanması, həmçinin, təbii kompleksin sabitliyinin tənzimlənməsi, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması, əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi və böyük turizm potensialı olan ərazilərdə ekoturizmin inkişafının təmin edilməsindən ibarətdir.

Şəkil 1. Şahdağ Milli Parkı – Qızıldağ massivi

Qeyd olunduğu kimi 2003-cü ildə Azərbaycanda ilk milli parkların – akademik H.Əliyev adına Zəngəzur, həmçinin Şirvan və Ağgöl milli parklarının yaradılması, sonradan bu məqsədlə həyata keçirilən ardıcıl tədbirlərin davamı olaraq, 2004-cü ildə Hirkan və Altıağac, 2005-ci ildə Abşeron, 2006-cı ildə Şahdağ, 2008-ci ildə Göygöl, 2012-ci ildə Samur-Yalama Milli Parkının təşkili zəngin tarixi abidələri, özünəməxsus landşaft, geoloji və iqlim xüsusiyyətləri və rəngarəng biomüxtəlifliyi olan təbiət ərazilərində ekoturizm fəaliyyətinin təşkili üçün əlverişli imkan yaratmışdır.

Ən son isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli 512 nömrəli Sərəncamı 99060,0 hektar sahədə Qızıldağ Milli Parkı yaradılmış, milli parkın infrastrukturu genişləndirilmişdir. Turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün müasir standartlara uyğun Turizm İnformasiya Mərkəzi yaradılmışdır. Milli parkın yaranması ilə turizm fəaliyyəti üçün geniş imkanlar açılmış, turizm marşrutları işlənib hazırlanmış, məlumatverici, istiqamət və məntəqə lövhələri ilə təchiz edilmişdir.

Xronologiya göstərir ki, milli parkların yaradılması ardıcıl xarakter daşımaqla, ölkənin xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri tarixində sanki yeni bir mərhələ açmışdır.

2020-ci ilin iyul ayından isə “Zaqatala-biosfer qoruğunun yaradılması” layihəsi üzrə fəaliyyətlərə başlanılmışdır. Layihənin yekununda Zaqatala-

Balakən regionunda ölkə tarixində ilk biosfer qoruğu təşkil ediləcəkdir. Biosfer qoruğu da öz növbəsində xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin digər bir kateqoriyasıdır.

Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunun bazasında yaradılacaq Zaqatala-Balakən biosfer rezervatı həmin bölgədə ekoturizmin inkişafına və yerli əhalinin məşğulluğunun artırılmasına şərait yaradacaq, eyni zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Biomüxtəliflik Konvensiyasından irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə töhfə verəcəkdir.

Biosfer rezervatının bir özəlliyi də ondan ibarətdir ki, burada istehsal olunan orqanik məhsullar qoruğun loqosu ilə qablaşdırılacaq və bir sıra ölkələrə ixrac olunan zaman gömrük rüsumundan azad olacaqdır.

Biosfer qoruğu kateqoriyalı xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri yaxın qonşularımız Türkiyə, Rusiya, Belorusiyada mövcud olsa da Cənubi Qafqaz regionunda ilk dəfə olaraq Azərbaycanda yaradılır.

Zaqatala-Balakən biosfer rezervatının YUNESKO-nun "İnsan və biosfer" proqramı çərçivəsində biosfer rezervatları şəbəkəsinə daxil edilməsi planlaşdırılır.

Azərbaycan Respublikasının geoloji, coğrafi, tarixi və digər əhəmiyyət təbiət obyektlərinin qorunması istiqamətində YUNESKO ilə əməkdaşlıq genişləndirilir. 2018-ci ilin sonlarından başlayaraq palçıq vulkanlarının və Hirkan meşələrinin Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsi istiqamətində işlərə başlanmışdır.

Planlaşdırılan işlər çərçivəsində ölkədə ilk olaraq seçiləcək palçıq vulkanlarından ibarət geopark statuslu xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisi kateqoriyası formalaşdırılacaqdır. Hazırda beynəlxalq və yerli ekspertlərin iştirakı ilə Hirkan meşələri üçün nominasiya sənədi və geopark statusu veriləcək vulkanlarla bağlı təkliflər paketi hazırlanır.

Bununla yanaşı, Qlobal Geoparklar təşəbbüsü çərçivəsində beynəlxalq geoloji əhəmiyyətə malik ərazilərin müəyyən edilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir.

Ölkəmizdə ekologiya sahəsində görülən işlərdən danışdıqda Heydər Əliyev Fondunun və IDEA İctimai Birliyinin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Qeyd olunan təşkilatların dəstəyi ilə həyata keçirilən çoxsaylı ekoloji layihələr arasında vəhşi təbiətin mühafizəsi istiqamətində həyata keçirilən ceyran, bəbir, zubr kimi növlərin tarixi yaşayış məskənlərində bərpası tədbirləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsində olan bioloji növlərin mühafizəsi, artırılması və onların tarixən məskunlaşdıqları ərazilərə köçürülməsi ilə bağlı tədbirlər görülür.

Bu istiqamətdə 250-yə ceyran tarixən yaşadığı ərazilərə (eyni zamanda Gürcüstan Respublikasının Vaşlovani Milli Parkı ərazisinə) köçürülmüşdür.

Şəkil 2. Reintroduksiya olunan növlər Avropa bizonu (*Bison bonasus*) və ceyran (*Gazella subgutturosa*)

İDEA İctimai Birliyi və Ümumdünya Vəhşi Təbiət Fondunun Azərbaycan nümayəndəliyi ilə birlikdə Avropa bizonunun (zubr) ölkəmizin vəhşi təbiətinə introduksiya edilməsi istiqamətində əməkdaşlıq edilir. 2019-cu ildə Fransa və Belçika zooparklarından gətirilmiş 12 Avropa bizonu artıq Azərbaycan təbiətinə uyğunlaşmış və onların sayında təbii artım baş verməkdədir. Hazırda Şahdağ Milli Parkının İsmayilli ərazisində məskunlaşan zubrların sayı 15 başdır.

Azərbaycan təbiətinin, onun biomüxtəlifliyinin qorunaraq gələcək nəsillərə saxlanılması üçün həyata keçirilən tədbirlər sırasında xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin inkişafına xüsusi diqqət ayrılır.

Ekosistemlərin və təbii sərvətlərin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması gündəlikdə duran prioritetlərdən biridir. Bu sərvətlərin qorunması üçün xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaradılması dünyada əsas metodlardan sayılır. Bu həm də ekoturizmin inkişafı və ölkənin tanıtılmasında böyük rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının zəngin olan bioloji müxtəlifliyinin qorunmasında milli parkların, dövlət təbiət qoruqlarının və yasaqlıqların mühüm rolu vardır.

Abşeron Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 08 fevral tarixli Sərəncamı ilə Bakı şəhərinin Pirallahi rayonunun inzibati ərazisinin 783 hektar sahəsində, Abşeron Dövlət Təbiət Yasaqlığının bazasında yaradılmışdır. Milli Park Abşeron yarımadasının cənub-şərq qurtaracağında – Şah Dili ərazisində yerləşir.

Abşeron Milli Parkının yaradılmasında başlıca məqsəd ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, nəsli kəsilməkdə olan nadir flora və fauna növlərinin (Xəzər suitisi, Ceyran, Kəkilli dalğıc, Gümüşü qağayı, Yaşılbaş ördək, Ağquyruq dəniz qartalı və s.) qorunub saxlanılması, ekoturizmin inkişaf etdirilməsi, turizm və istirahət (rekreasiya) zonalarının yaradılması, ekoloji monitorinqin həyata keçirilməsi və əhalinin ekoloji cəhətdən maarifləndirilməsinin təmin edilməsidir.

Şəkil 3. Abşeron Milli Parkının dəniz sahili ərazisindən görüntü

Milli Parkının landşaftı dənizsahili, su-bataqlıq və yarımşəhra əraziləri ilə səciyyələnir. Milli Parkda bitki örtüyünün növ tərkibi və fitokütlesi nisbətən azdır. Dəniz sahili ərazidə cıǵlı- qamışlı və paz otlu çəmənlik, birillik şoran otları yayılmışdır. Efemerlər erkən yazda nisbətən yaxşı inkişaf edir. Burada həmçinin, Ətirli yovşan, İran sarmaşığı, Sibir arquziyası, İkisünbülcüklü acılıq, Adi qamış, Sərtkənar cıǵ və s. bitki növlərinə, heyvanlardan su-bataqlıq quşları (qaşqaldaq, bizquyruq, qarabatdaq, ördəkkimilər və s.), Adi canavar, Adi çaqqal, Kürən tülkü, Xəzər tısbağası, Damalı suilanı və s. kimi fauna növlərinə rast gəlinir.

Şəkil 4. İran xoruzgülü
(*Adonis persica*)

Şəkil 5. Bakı gəvəni
(*Astragalus bakuensis*)

Ərazidə “Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı”na daxil olan Xəzər suitisi, Ceyran, Adi soltanquş, Ağgöz ördək, Qara ördək, Fısıldayan qulələk, Adi flaminqo, Kürən vağ, qıvrımlələk qutan, Sərtkənar süsən, Bakı gəvəni, Xəzər səhləbi, İran xoruzgülü və s. kimi növlər yayılmışdır.

Şəkil 6. Böyük ağ vağ
(*Egretta alba*)

Şəkil 7. Damalı suilanı
(*Natrix tessellata*)

Xəzər suitisi (*Phoca caspica*) Xəzər dənizində eləcə də, Milli Parkda məskunlaşan yeganə dəniz məməlisidir. O, Xəzər dənizinin endemik növü olmaqla, dünyada suitilərin ən xırda növü sayılır və Ginnesin Rekordlar Kitabına daxil edilmişdir.

Ağgöl Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 iyul 2003-cü tarixli Sərəncamı ilə Ağcabədi və Beyləqan rayonlarının inzibati ərazilərində yaradılmışdır. Milli park 1978-ci ilin 02 mart tarixində yaradılmış 4400 hektarlıq Ağgöl Dövlət Təbiət Qoruğunun bazasında yaradılmaqla, onun sahəsi 17924 hektar sahəni əhatə edir.

Milli Parkın yaradılmasında məqsəd ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin (Soltan toyuğu, Adi bəzgak, Qara leylək, Adi ərsindimdik, Adi qızılqaz (flaminqo), Mərmər cürə, Yaşılbaş ördək, Adi Bizquyruq, Qırmızı dimdik, Kəkilli ördək, Boz ördək, Qu quşu və s.) qorunub saxlanmasıdır.

Şəkil 8. Ağgöl Milli Parkında göl ekosisteminin görüntüsü

Kür-araz ovalığında yerləşən Ağgöl Milli Parkının landşaftı yarımsəhra, su-bataqlıq ərazisi əsasən yovşanlı, şorəngəli müxtəlifotlu, efemerli və taxıllı bozqır çəmənlər və yarımsəhralıqlardan ibarətdir.

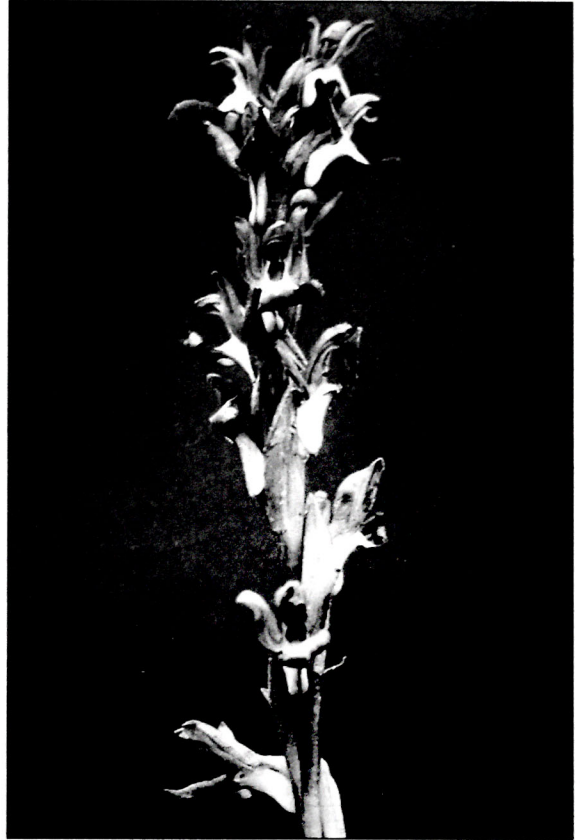
Burada bitkilərdən əsasən qamış, cil, şorəngə, duzlaq çoğanı, yovşan, qaraşoran, şahsevdi, sarıbaş, lələ və s. kimi cinslərə aid növlərə, heyvanlardan əsasən su-bataqlıq quşları, çöl donuzu, canavar, gürzə və s. kimi növlərə rast gəlinir.

Qamışlıq pişiyi, Ceyran, Ağqaş qaz, Adi göydimdik, Mərməri ördək, Adi bəzgak, Sərtkənar süsən, Xəzər şanagüləsi, Şirvan səhləbi və s. kimi fauna və flora növləri “Qırmızı Kitab”a salınmışdır.

Ağgöl Milli Parkı Azərbaycanın ən məşhur çöl-göl ekosistemi olub, köçəri və yerli quşların və digər heyvanların məskunlaşdığı ərazilərdən biridir. Ağgölün qorunmasının beynəlxalq əhəmiyyəti vardır. Bu da göldə adları Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının “Qırmızı Siyahı”sına və Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitab”ına daxil edilmiş quşların məskunlaşması ilə bağlıdır.

Şəkil 9. Sertkənar süsən
(*Iris acutiloba*)

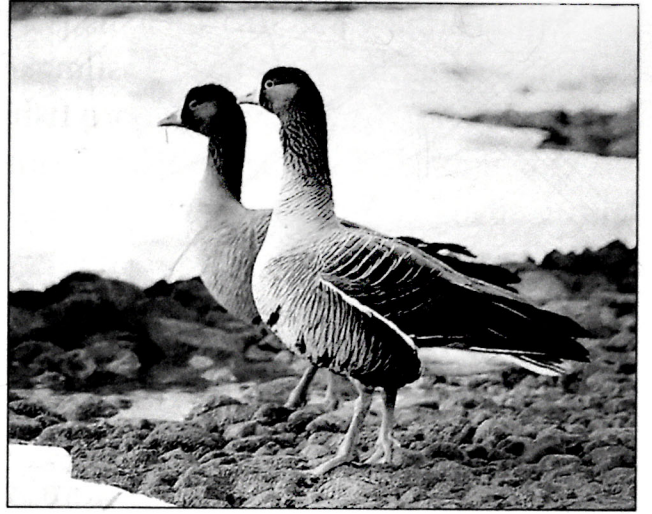
Şəkil 10. Şirvan səhləbi
(*Orchis schirvanica*)

Ağgöl mühüm su-bataqlıq ərazisi kimi miqrasiya edən quş növlərinin qışlama yeri olub, “Əsasən su quşlarının yaşama yerləri kimi beynəlxalq əhəmiyyəti olan su-bataqlıq əraziləri haqqında” (Ramsar, İran, 1971) “Ramsar Siyahısı”na daxil edilmişdir.

Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən Heydər Əliyev Fondu, İDEA İctimai Birliyi və Ümumdünya Vəhşi Təbiəti Mühafizə Fondunun (WWF) dəstəyi ilə “Azərbaycan Respublikası ərazisində ceyranların mühafizəsi, reintroduksiyası və tarixi areallarının yenidən bərpası” layihəsi çərçivəsində 2010-cu ildən başlayaraq əraziyə 38 baş ceyran köçürülmüşdür.

Şəkil 11. Adi qaranaz
(*Plegadis falcinellus*)

Şəkil 12. Ağqaş qaz
(*Anser erythropus*)

Altiyağac Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 31 avqust tarixli Sərəncamı ilə Xızı və Siyəzən rayonunun 11035 hektarlıq ərazisində 1990-cı ilə təsis edilmiş Altiyağac Dövlət Təbiət Qoruğu (4438 ha) və ona həmsərhəd olan dövlət meşə fondu torpaqlarının hesabına yaradılmışdır.

Şəkil 13. Altiyağac Milli Parkından görünüşü

Milli parkın yaradılmasında məqsəd ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi və nəslə kəsilməkdə olan nadir flora və fauna növlərinin (Qafqaz palıdı, Qafqaz vələsi, Şərqi fıstığı, İtiyarpaqlı ağcaqayın, Avropa cüyürü, Qonur ayı, Çöl donuzu, Vaşaq, Qafqaz qırqovulu, Adi qaratoyuq, Adi bildirçin, Çobanaldadan, Çöl qartalı və s.) qorunub saxlanması və ekoturizmin inkişaf etdirilməsidir.

Böyük Qafqazın cənub-şərqi yamaclarında yerləşən milli parkı dağ meşəsi, dağ çəmənlikləri, meşə çölü landşaftlarına malikdir (müxtəlif növ fıstıq, vələs, palıd, və qarağacın üstünlüyü ilə dağ meşələri, subalp və alp çəmənlikləri).

Burada Adi canavar, Çöl donuzu, Adi bildirçin, Boz dovşan, Kürən tülkü, Meşə dələsi, Adi qaratoyuq və s. kimi fauna növlərinə rast gəlinir.

Qonur ayı, Adi vaşaq, Avropa cüyürü, Qara çalağan, Qafqaz bənövşəsi, Qafqaz qaşsəhləbi, Arı qaşsəhləbi, Xəzər səhləbi, Meymun səhləbi, Giləmeyvəli qaraçöhrə, Çətirvari steveniella, Qırmızı difelipeya, Fıfır səhləb, Vsevolod armudu, Alban güləbətini, Şamaxı tıs-tısı və s. kimi növlər Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil edilmişdir.

Milli Parkın ərazisinin çox hissəsini meşələr əhatə edir və ərazidə qonur dağ-meşə, çürüntülü-karbonatlı dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış dağ-çəmən və s. torpaq tipləri yayılmışdır.

Şəkil 14. Qafqaz qaşsəhləbi
(*Ophris caucasica*)

Şəkil 15. Alban güləbətini
(*Pulsatilla albana*)

Şəkil 16. Qonur ayı
(Ursus arctos)

Şəkil 17. Cırtan qartalça
(Hieraetus pennatus)

Altağac Milli Parkının nəzdində Vəhşi Təbiətin Bərpası Mərkəzi və Reabilitasiya Klinikası fəaliyyət göstərir. Mərkəz Azərbaycan Respublikasının ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş vəhşi heyvanların təbiətə uyğunlaşdırılması, reabilitasiya keçdikdən sonra yenidən təbiətə buraxılması sahəsində fəaliyyət göstərən orqandır.

Göygöl Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 01 aprel 2008-ci il tarixli Sərəncamına əsasən Göy göl, Daşkəsən və Goranboy rayonlarının inzibati ərazilərində 12 755 hektarlıq ərazidə yaradılmışdır. XX əsrin əvvəllərində – 1910–1912-ci illərdə bu ərazidə qoruq yaradılması məsələsi qaldırılmışdır. 1925-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ərazisində ilk qoruq olan Göygöl Dövlət Təbiət Qoruğu yaradılmışdır. Sonralar qoruq ləğv edilmiş və ictimaiyyətin arzu və təkliflərinə əsasən Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 14 iyul 1965-ci il tarixli Qərarına əsasən 6 739 hektar ərazidə yenidən təşkil edilmişdir. Elə milli park da qoruğun bazası əsas götürülməklə təsis edilmişdir.

Göygöl Milli Parkının yaradılmasında əsas məqsəd ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin (Qarmaqvari şam, Qafqaz maralı, Avropa cüyürü, Qara kər-kəz, Meşə torağayı, Adi bildirçin və s.) qorunub saxlanması və ekoturizmin inkişaf etdirilməsidir.

Kiçik Qafqazda yerləşən bu milli parkın landşaftında dağ meşəsi, dağ çəmənlikləri, göllər, qayalıqlar üstünlük təşkil edir.

Şəkil 18. Göygöl Milli Parkın
göl ekosistemindən fraqment

Burada tozağacı, göyrüş, ağcaqayın, cökə, şam, zoğal, zirinc, itburnu, əzgil, zəngçiçəyi, çobanyastığı, itburnu və s. cinslərə aid bitki növlərinə, Çöl donuzu, Adi canavar, Boz dovşan, Meşə sərçəsi, Adi qaratoyuq və s. fauna və quş növlərinə rast gəlinir.

Şəkil 19. Paradoksal süsən
(*Iris paradoxa*)

Şəkil 20. Qarmaqvəri şam
(*Pinus hamata*)

Nəcib maral, Qonur ayı, Adi vaşaq, Xəzər uları, Qafqaz tetrası, Cırtan qartalça, Kütyarpaq püstə, Qarmaqvari şam, Qafqaz qışsəhləbi, Fırfır səhləb, Paradoksal süsən, Qafqaz süsəni və s. kimi növlər Azərbaycan Respublikasının ‘Qırmızı Kitab’ına daxil edilmişdir.

Şəkil 21. Nəcib maral
(Cervus elaphus)

Şəkil 22. Qafqaz tetrası
(Lyrurus mlokosiewiczii)

Göygöl və onun ətrafında yayılmış meşələr öz zənginliyi və füsunkarlığı ilə dünyada məşhurdur. Burada dağ-meşə, dağ-bozqır, subalp və alp dağ-çəmən bitki ekosistemləri yayılmışdır. 1100-2200 m hündürlükləri əhatə edən dağ meşələri çox zəngin olub, 80-ə qədər ağac və kol növünə malikdir. Meşələrin əsas hissəsini enliyarpaqlı ağaclardan Şərqi fısdığı, Şərqi palıdı, Qafqaz vələsi, Adi tozağacı, Adi göyrüş, İtiyarpaqlı ağcaqayın, Qafqaz cökəsi, iynəyarpaqlı ağaclardan isə Qarmaqvari şam növləri təşkil edir.

Hirkan Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə 2004-cü ilin 09 fevral tarixində yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 23 aprel tarixli Qərarı ilə milli parkının ərazisi genişləndirilmişdir. Milli Park ilkin olaraq Hirkan Dövlət Təbiət Qoruğunun bazası təsis edilsə də sonradan Hirkan Dövlət Təbiət Yasaqlığı və Astara, Lənkəran meşə fondu torpaqları da qatılmaqla Milli Parkın ərazisi hazırkı 40358 hektara qədər artırılmışdır.

Hirkan Milli Parkının yaradılmasında məqsəd ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, nadir və nəslə kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin (İran dəmirağacı, Hirkan şümşadı, Şabalıdyarpaq palıdı, Hirkan ənciri, Xəzər lələyi, Hirkan bigəvəri, Lənkəran akasiyası, Ön Asiya bəbiri,

Avropa cüyürü, Taliş qırqovulu, Hirkan arıquşu, Qara leylək, Berkut qartal və s.) qorunub saxlanması və ekoturizmin inkişaf etdirilməsidir.

Şəkil 23. Hirkan meşələrindən görüntü

Milli Park Taliş dağlarının unikal təbiət komplekslərini əhatə etməklə landşaftının əsasını meşəlik ərazilər təşkil edir.

Şəkil 24. Hirkan bigəvəri
(*Ilex hyrcana*)

Şəkil 25. Müxtəlifrəng novruzgülü
(*Primula heterochroma*)

Burada d mirađac, palıd, vələs, azat, fisdıq və s. kimi ađac cinslərindən ibarət relikտ meşəlik ərazilərdə,  l donuzu, Avropa porsuđu, Adi canavar, K r n tülkü, Adi sıđır n və s. fauna v  quş növlərinə rast gəlinir.

 n Asiya bəbiri, Qonur ayı, Adi vaşaq, Zolaqlı kaftar, Qara leylək, Cırtan qartalça, Hindistan tir ndazı, Talış uzunbıđı, Talış m xm ri kəpənəyi, Talış qırqovulu, İran d mirađacı, Lənkəran akasiyası, Hirkan qovađı, Hirkan şümşadı, Hirkan bigəvəri, Lənkəran g lx tmisi, Hirkan şaxduranı, Hirkan  nciri,  r kvaryarpaq qızılađac, İyli səhləb, Saqqallı azat, Şabalıdyarpaq palıd, Gözəl siklamen, Hirkan quşs d otu və s. kimi növlər Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitab”ına salınmışdır.

Şəkil 26.  n Asiya bəbiri
(Panthera pardus)

Şəkil 27. Talış qırqovulu
(Phasianus colchicus talischensis)

Milli Parkın ərazisinin çox hissəsini meşələr və şimal-qərbdən cənub-şərqə dođru uzanan Talış dađları əhatə edir. Hirkan Milli Parkının ərazisi şaquli qurşaq üzrə çox ucalmasa da (1000 m-  qədər) şərqdən qərbə dađlara qalxdıqca, meşələrin şaquli qurşaqqlar üzrə necə dəyişdiyini müşahidə etmək olar: aşaqı hissədə əsasən, Şabalıdyarpaq palıd, İran d mirađacı, İpək akasiyası, Xəzər lələyi, Hirkan  nciri, Qafqaz xurması, Saqqallı azat, və s. kimi bitkilərin üstünlük təşkil etdiyi meşələr yayılmışdır. Hündürlüyü qalxdıqca.  sas n İran dəmir-ađacı, qismən də Şabalıdyarpaq palıd azalır, onları Şərq fisdıđı v  Adi vələs meşələri əvəz edir.

Qızılađac Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Lənkəran, Masallı v  Neftçala rayonlarının inzibati ərazilərində yaradılmışdır. Qızılađac Dövlət Təbiət Qoruđunun bazasında təşkil edilmiş milli parkın sahəsi hazırda 99060 hektardır.

Şəkil 28. Qızılağac Milli Parkından
ümumi görünüşü

Qızılağac Milli Parkının yaradılmasında əsas məqsəd xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, bioloji müxtəlifliyin, xüsusilə su-bataqlıq quşlarının qorunub saxlanması, təbii resurslardan səmərəli istifadə və ekoturizmin inkişaf etdirilməsidir.

Milli parkın landşaftı su-bataqlıq ərazisindən və Xəzər dənizi sahilindən ibarətdir. Burada, Ağ suzanbağı, Adi qamış, dəniz liğvari, ciyən, duzlaq soğanı, Ətirli yovşan, Meyer yovşanı, qarağan, gəngiz, şahsevdi, sarıbaş və s., (əsasən zonal olaraq- yovşanlı, qarağanlı, şorangəli, saksaullu, taxıllı, efemerli, müxtəlif otlu bozqır çəmənləri və yarımşəhra ərazilər interzonal-yulğunlu, qamışlı, yağıtkanlı, iydəli çala-çəmən bitkiliyi) bitkilərə, su-bataqlıq quşlarına, Böyük və Kiçik Qızılağac körfəzlərində siyənək, kütüm, çəki, naxa, sıf, çapaq, kefal balıqlarına, Çöl donuzu, Adi canavar, Bataqlıq tısbağası və s. heyvan növlərinə rast gəlinir.

Qamışlıq pişiyi, Adi flaminqo, Ağqaş qaz, Adi göydimdik, Mərməri ördək, Adi bəzgək, Süpürgəvari dəvəayağı, Xəzər şanagülləsi (Fındıqçalı şanagüllə), Daraqvari suçiçəyi, Buruncuqlu turpca, Üçyarpaq oxyarpaq və s. Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil edilmişdir.

Ərazi 1976-cı ildə ilk su-bataqlıq regionlarından biri kimi "Əsasən su quşlarının yaşama yerləri kimi beynəlxalq əhəmiyyətli olan sulu-bataqlıq yerlər haqqında" Ramsar Konvensiyasının "Ramsar Siyahısı"na daxil edilmişdir və bu səbəbdən də milli park beynəlxalq əhəmiyyətli qorunan ərazi hesab olunur.

Milli parkın ərazisində su-bataqlıq, yarımsəhra və çəmənlik bitkiləri yayılmışdır. Böyük Qızılağac körfəzinin dərin sulu hissələrində kiçik dənizotu cəngəllikləri, dayaz yerlərində isə yaşıl, diatom və göy-yaşıl yosunlar geniş sahələri əhatə edir.

Şəkil 29. Ürəkvariarpaq qızılağac
(*Alnus subcordata*)

Şəkil 30. Hohanekker zümrüdçiçəyi
(*Scilla hohenackeri*)

Şəkil 31. Çəhrayı flaminqo
(*Phoenicopterus roseus*)

Şəkil 32. Balıqçıl qaraquş
(*Pandion haliaetus*)

Samur-Yalama Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 5 noyabr tarixli 2518 nömrəli Sərəncamına əsasən, Xaçmaz rayonunda 11772,45 hektarlıq ərazidə meşə fondu torpaqları hesabına yaradılmışdır.

Şəkil 33. Samur-Yalama Milli Parkından görüntü

Milli Park ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, bioloji müxtəlifliyin, o cümlədən nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin (Uzunsaplaq palıd, İlan balığı (minoqa), Kür qızılbalığı, Uzunburun nərə, Dəniz sıfı, Adi çapaq, Kütüm, Xəşəm, Şahmayı, Avropa cüyürü, Böyük qırğı, Məzar qartalı, Adi qızılquş, Bozqırmuymulu qızılquş, Fısıldayan qulələk və s.) qorunub saxlanılması və ekoturizmin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə təsis edilmişdir.

Xəzərsahili zona və Samur-Şabran ovalığında yerləşən milli parkının landşaftı meşə və düzən ərazilərdən ibarətdir.

Burada Şabalıdyarpaq palıd, fisdıq, göyrüş, qızılağac, yemişan, qarağat, cır gilas, əzgil və s. bitki növlərinə, eyni zamanda Çöl donuzu, Qonur ayı, Məzar qartalı, çapaq, kütüm, xəşəm və s. fauna növlərinə rast gəlinir.

Qamışlıq pişiyi, Vaşaq, Avropa cüyürü, Böyük qırğı, Məzar qartalı, Adi qızılquş, Fısıldayan qulələk, Dəniz sıfı, Şabalıdyarpaq palıd, Dəmirağac, Arı

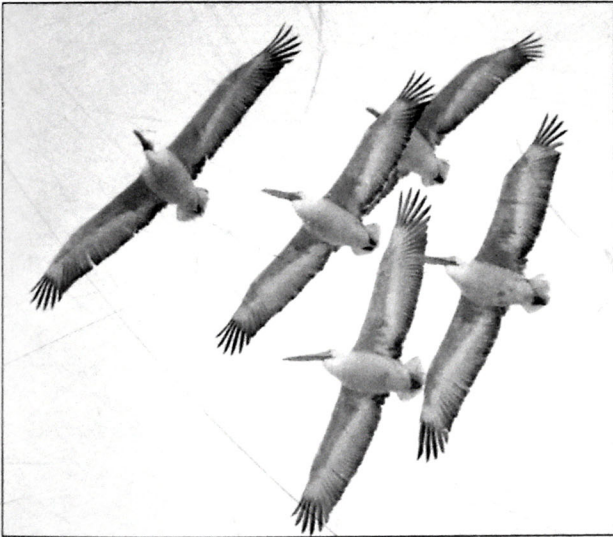
qassəhləbi, Meymun səhləbi, Fırfır səhləb, Giləmeyvəli qaraçöhrə və s. Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına salınmışdır.

Şəkil 34. Atmilçək qassəhləbi
(*Himatoglossum formosum*)

Şəkil 35. Yaraşlıq qayışləçək
(*Ophris oestrifera*)

Şəkil 36. Qıvrımlələk qutan
(*Pelicanus crispus*)

Şəkil 37. Adi canavar
(*Canis lupus*)

Şahdağ Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 08 dekabr tarixli 1814 nömrəli Sərəncamı əsasında yaradılmışdır.

İsmayılı və Pırculu Dövlət Təbiət Qoruqları bazasında 21014 ha, Quba, Qusar, İsmayılı, Qəbələ, Oğuz və Şamaxı rayonlarının inzibati ərazilərində olan dövlət meşə fondu torpaqları hesabına 81797 ha və həmin rayonların

hüdüdlərindəki yüksəkliklərdə yerləşən və istifadəsiz yaylaqların 13084 hektarını əhatə etməklə milli parkın ilkin ərazisi 115895 hektar olmuşdur. Daha sonra Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 8 iyul tarixli Sərəncamı ilə Şahdağ Milli Parkının ərazisi genişləndirilərək sahəsi 130508,1 hektara çatdırılmışdır.

Şahdağ Milli Parkının yaradılmasında məqsəd çoxlu sayda endemik və nəslə kəsilməkdə olan növlər və transsərhəd köçəri heyvanlar da daxil olmaqla global əhəmiyyətli dağ meşələri və yüksək dağlıq ərazilərdə yerləşən otlaqlar ekosisteminin bərpası, qorunması və idarə edilməsi, torpağın münbit qatının qorunub saxlanması, ərazi üçün xarakterik olan fauna və flora növlərinin qorunması, artırılması və zənginləşdirilməsi, həmçinin, təbii kompleksin sabitliyinin tənzimlənməsi, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması, eləcə də ətraf mühitin monitorinqi, əhalinin ekoloji cəhətdən maarifləndirilməsi və böyük turizm potensialı olan ərazidə ekoturizmin inkişafının təmin edilməsidir.

Şəkil 38. Şahdağ Milli Parkından dağ ekosisteminin görünüşü

Cənubi Qafqazın ən böyük ərazisinə malik olan və Böyük Qafqazda (Quba, Qusar, İsmayilli, Qəbələ, Oğuz və Şamaxı rayonları) 6 inzibati rayonun ərazisində yerləşən milli parkın landsaftı dağ çəmənlikləri, alp çəmənlikləri, qayalıqlar və buzlaqlardan ibarətdir.

Şabalıdyarpaq palıd, vələs, fısdıq, göyrüş, qaraçöhrə, ağcaqayın, söyüd, qoz, giləs, alma, armud, əzgil, yemişan, böyürtkən, itburnu, zirinc və s. kimi flora, Şərqi Qafqaz turu, Çöl donuzu, Adi çaqqal, Boz dovşan, dələ, Adi canavar, Kürən tülkü, Adi gəlincik, Avropa porsuğu, Adi alabaxta, Adi bildirçin və s. fauna növlərinə rast gəlinir.

Qonur ayı, Nəcib maral, Avropa cüyürü, Qafqaz köpgəri, Vaşaq, Bərqud qartal, Məzar qartalı, Qafqaz tetrası, Qafqaz uları, Qırmızı difelipeya, Torlu qaymaqçiçək, Giləmeyvəli qaraçöhrə, Dağıstan keçəotu, Radde tozağacı, Gözəl vavilova, Qafqaz qaşsəhləbi, Arı qaşsəhləbi, Qusar gülxətmisi və s. kimi növlər Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil edilmişdir.

Şəkil 39. Qırmızı difelipeya
(*Diphelipea Coccinea*)

Şəkil 40. Torlu qaymaqçiçək
(*Ranunculus arachnoideus*)

Şəkil 41. Qafqaz köpkəri
(*Rupicapra rupicapra*)

Şəkil 42. Qafqaz uları
(*Tetraogallus caucasicus*)

Milli Parkın ərazisinin yerləşdiyi yüksəklik onun iqliminin müxtəlifliyinə, bitki örtüyünə və heyvanlar aləminin zənginliyinə əsaslı təsir göstərmişdir. Burada meşələr öz zənginliyi və füsunkarlığı ilə fərqlənir, relyefin şaquli dəyişməsi və parçalanması, mürəkkəb iqlim şəraiti və torpaq örtüyü burada bitki örtüyünün müxtəlifliyinə səbəb olmuşdur. Meşələr, əsasən İberiya və Şərqi palıdından, Şərqi fisdığından və Qafqaz vələsindən əmələ gəlmişdir. Milli Parkın çox böyük ərazisini əhatə etməsi səbəbindən burada həm təmiz, həm də qarışıq meşələrə rast gəlinir.

Şirvan Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 5 iyul tarixli 1298 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhəri Qaradağ rayonu, Salyan və Neftçala rayonlarının, inzibati ərazilərində Şirvan Dövlət Təbiət Qoruğu və Bəndovan Dövlət Təbiət Yasaqlığının bazasında yaradılmışdır. Milli parkın sahəsi 54374,5 hektardır.

Şəkil 43. Şirvan Milli Parkının yarımşəhra ekosistemindən görüntü

Şirvan Milli Parkı ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin (ceyranların və su-bataqlıq quşlarının, o cümlədən flaminqo, bəzgak, dovdaq, sultan toyuğu və s.) qorunub saxlanması, ekoloji monitorinqi həyata keçirmək, əhalini ekoloji cəhətdən maarifləndirmək, turizm və istirahət üçün şərait yaratmaq məqsədilə yaradılmışdır.

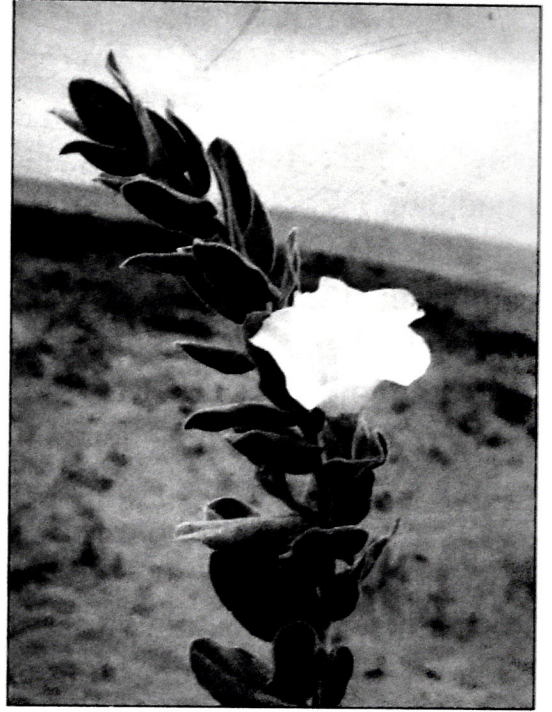
Kür-Araz ovalığında yerləşən milli parkın landsaftı yarımşəhra, çöl, su-bataqlıq ərazisi və dəniz sahilindən ibarətdir.

Burada bitkilərdən iydə ağacı, Xəzər sarıbaşı, Xəzər şahsevdisi, kol çərən, qarağan, Soviç yovşanı, Budaqlı qışotu, Ətli şorəngə, Ətirli yovşan, qarağan, şorəngə, saksaul, Xəzər sarıbaşı, Tikanlı cığ, Sibir arquziyası, İran sarmaşığı və s., heyvanlardan Adi canavar, Adi çaqqal, Boz dovşan, Adi ərəb dovşanı, sürünən və suda quruda yaşayanların nümayəndələri, müxtəlif növ su-bataqlıq quşları və s. kimi fauna növlərinə rast gəlinir.

Ərazidə yayılmış Ceyran, Qamışlıq pişiyi, Adi flaminqo, Adi bəzgak, Sərt-kənərli süsən, Bakı cuzğunu və s. kimi növlər Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil edilmiş növlərdir.

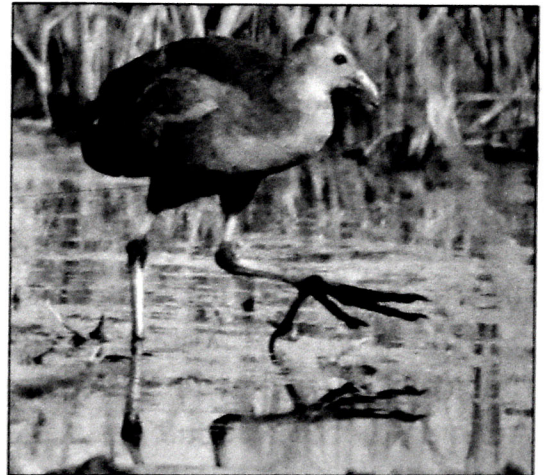
Şəkil 44. Bakı cuzğunu
(*Calligonum Bakuensis*)

Şəkil 45. İran sarmaşığı
(*Convolvulus persicus*)

Şəkil 46. Adi turac
(*Francolinus francolinus*)

Şəkil 47. Adi soltanquş
(Purple gallinule)

Quşların miqrasiya yollarında yerləşən Şirvan Milli Parkında 230 növ quş qeydə alınmışdır. Miqrasiya zamanı və quşların qışlama dövründə göllərin və dənizin dayaz yerlərində əsasən Yaşılbaş ördək, Fitçi cürə, Boz ördək, Marek, Cırıldayan cürə, Enliburun ördək, Adi flaminqo, Fısıldayan qu, Adi qaşqaldaq, dərin su sahələrində isə Qırmızıburun, Qırmızıbaş, Kəkilli və Dəniz dalğıcıları, Güləyən ördək və digər növləri koloniyalar əmələ gətirir. Böyük və Kiçik Çala (Qızılqaz) göllərinin 60-65%-ni təşkil edən qarğı və qamışlıqların əsas sakinləri Su fərəsi, Adi porzan, Kiçik porzan, Cırtdan porzan və Qamışlıq fərələridir. Yırtıcı quşlardan Çay qaraquşu, Ağquyruq dəniz qartalı, Çöl sarı, Adi sar, Çöl qartalı, Böyük qartalça, Məzar qartalı, Ütəlgi qızılquş, Adi şahin və s. növlərə az miqdarda rast gəlinir.

Şirvan Milli Parkı PanAvropa məkanında ən böyük ceyran populyasiyasının olduğu ərazidir. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən Heydər Əliyev Fondu, İDEA İctimai Birliyi və Ümumdünya Vəhşi Təbiəti Mühafizə Fondunun (WWF) dəstəyi ilə “Azərbaycan Respublikası ərazisində ceyranların mühafizəsi, reintroduksiyası və tarixi areallarının yenidən bərpası” layihəsi çərçivəsində 250 başdan çox ceyran Milli Parkın ərazisindən növün tarixən məskunlaşdığı digər ərazilərə köçürülmüşdür.

Akademik Həsən Əliyev adına Zəngəzur Milli Parkı ilkin olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 16 iyun tarixli 1249 nömrəli Sərəncamı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunun inzibati ərazisinin 12131 hektarında yaradılmışdır. 2009-cu il 25 noyabr tarixinədək Akademik Həsən Əliyev adına Ordubad Milli Parkı adlanmış, həmin tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə adı dəyişdirilmiş, ərazisi isə Şahbuz, Culfa, Ordubad rayonlarının torpaqları hesabına genişləndirilərək sahəsi 42797,4 hektara çatdırılmışdır. Milli Parkla yanaşı, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisinin 27870,0 hektarında Ordubad Dövlət Təbiət Yasaqlığı yerləşir.

Zəngəzur Milli Parkının yaradılmasında məqsəd ətraf mühitin mühafizəsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin (Ön Asiya bəbiri, Asiya muflonu, Bezoar keçisi, Ağboğaz bül-bül, Qəşəng dovdaq, Adi qızılquş və s.) qorunub saxlanması, ekoloji monitorinqi həyata keçirmək, əhalini ekoloji maarifləndirmək, turizm üçün əlverişli şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Kiçik Qafqazda yerləşən milli parkın landşaftı dağ meşələri, dağ çəmənlikləri, qayalıqlardan ibarətdir.

Çılpaq dorema, Araz palıdı, Zərif süsən, Gözəl qayısləçək, Mişşenko zümrüdcüyü və s. kimi flora, Avropa tüvüyü, Çəhrayı qutan, Qıvrımlələk qutan, Adi ərsindimdik, Berkut qartal, Adi ilanyeyən, Şahin qızılquş, Adi bəzgak, Suriya sarımsaqiyli qurbağası, Yaşıl quru qurbağası, Kiçik ağac qurbağası və s. fauna növlərinə rast gəlinir.

Şəkil 48. Zəngəzur Milli Parkından ümumi görünüşü

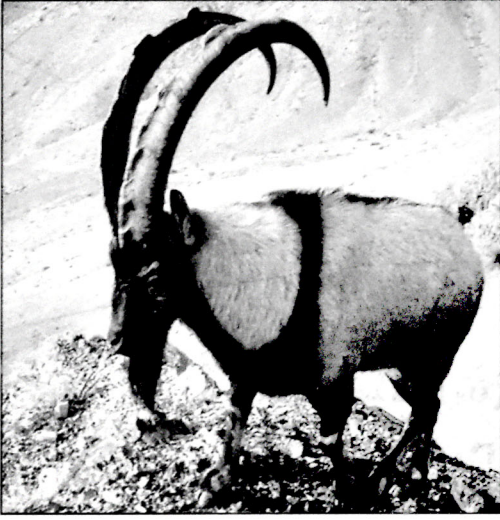

Şəkil 49. Fars məhmızlaləsi
(*Tulipa florenskyi*)

Şəkil 50. Florenski tülpanı
(*Coridalis persica*)

Ərazidə yayılmış Ön Asiya bəbiri, Zolaqlı kaftar, Manul pişiyi, Dağ qoyunu (muflon), Bezoar keçisi, Toğlugötürən, Xəzər uları, Ağboğaz bülbül, Qırmızıqanad mərciməkquşu, Qrossheym süsəni, Qafqaz süsəni, Zərif süsən, Florenski dağlaləsi və s. Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitab”ına daxil edilmişdir.

Şəkil 51. Bezoar keçisi
(*Capra aegagrus*)

Şəkil 52. Manul pişiyi
(*Felis manul*)

Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğu respublikamızın ən qədim qoruqlarından biridir. Qoruq 4 dekabr 1929-cu ildə Zaqatala və Balakən inzibati rayonlarının ərazisində, Böyük Qafqaz sıra dağlarının mərkəz hissəsində yerləşməklə 23844 hektar ərazidə təşkil edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 17 oktyabr 2008-ci il 370 sayılı Sərəncama əsasən Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunun ərazisi Zaqatala və Balakən meşə Fondu torpaqları hesabına genişləndirilərək, 47349 hektara çatdırılmışdır.

Şəkil 53. Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğundan görüntü

Qoruğun ərazisi meşələr, subalp və alp çəmənlikləri, yüksək sal qayalıqlardan ibarətdir. Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub yamaclarında, dəniz səviyyəsindən 650-3646 m hündürlükdə yerləşir.

Şəkil 54. Qafqaz cökəsi
(*Tilia caucasica*)

Şəkil 55. Sarı xanıməli
(*Rhododendron luteum*)

Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunun yaradılmasında başlıca məqsəd buradakı meşələrin əvəzilməz torpaqqoruyucu və susaxlayıcı xüsusiyyətlərini saxlamaq, aşağı zonada yerləşən yaşayış məntəqələrini və əkin sahələrini seldən qorumaq, Böyük Qafqazın cənub yamacının təbii kompleksini, bitki və heyvanat aləmini mühafizə etmək olmuşdur.

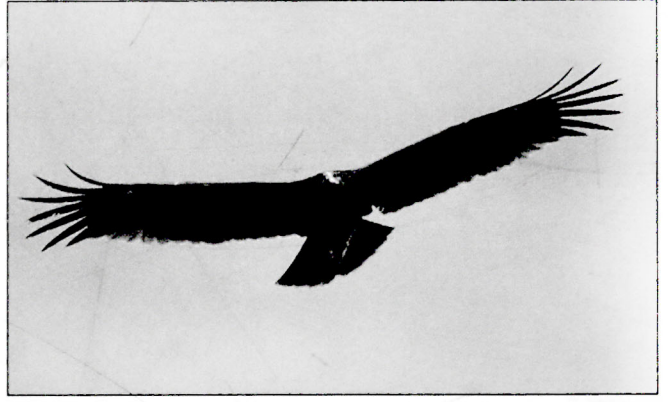
Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunda bitkilərdən Adi qaragilə, Gürcü palıdı, Meşə alması, Yunan qozu, Fısdıq, Adi zoğal və s., heyvanlardan Meşə dələsi, Qafqaz sincabı, Amerika yenotu, Dağıstan turu, Cəld kərtənkələcik və s. yayılmışdır.

Qoruğun ərazisində Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil olan Dərman dəfnəgilənarı, Ağacvarı fındıq, Ayı fındığı, Sarı xanıməli, Koxida şümşadı, Nəcib maral, Qafqaz köpkər, Vaşaq, Meşə pişiyi, Qamışlıq pişiyi, Qafqaz uları, Ütəlgi qızılquş və s. mühafizə olunur.

Qoruğun ərazisi çox mürəkkəb və kəskin relyefə malikdir. Burada dağlar və yüksəkliklər dərin dərələr və daşlı-qayalı çay sahilləri ilə kəşir.

Şəkil 56. Nəcib Qafqaz maralı
(Cervus elaphus)

Şəkil 57. Böyük (çığırqan) qartal
(Aquila clanga)

Türyançay Dövlət Təbiət Qoruğu 6 may 1958-ci il tarixdə 12344 hektar ərazidə yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü ildə 3 yanvar tarixli Sərəncamı ilə Qəbələ meşə mühafizəsi və bərpası müəssisəsinin Zarağan meşəbəyliyinin meşə fondu torpaqları hesabına qoruğun ərazisi iki dəfə genişləndirilmişdir.

Hazırda sahəsi 22488 hektardır. Qoruq Ağdaş, Oğuz, Yevlax və Qəbələ rayonlarının inzibati ərazilərində yerləşir.

Şəkil 58. Türyançay Dövlət Təbiət Qoruğundan görüntü

Türyançay Dövlət Təbiət Qoruğunun yaradılmasında məqsəd Bozdağın arid meşə landşaft kompleksini qorumaq olmuşdur.

Ərazisi qərbdən, şimal-qərbdən şərqə və cənub-şərqə doğru uzanan alçaq dağ tirələrindən ibarətdir.

Ərazidə yarımsəhra və bozqır bitki formasiyaları yayılmışdır. Onun özünəməxsus arid bitki örtüyü vardır. Burada ağac və kol bitkilərindən ən çox ardıc və Kütyarpaq püstə(Saqqızağac), qismən də Gürcü palıdı, Gürcü ağcaqayını, qaratikan, Şərq doqquzdonu, Adi nar, murdarça, sarağan, efedra və s. inkişaf etmişdir.

Şəkil 59. Kütyarpaq püstə
(*Pistacia mutica*)

Şəkil 60. Söyüdyarpaq armud
(*Pyrus salicifolia*)

Şəkil 61. Məzar qartalı
(*Aquila heliaca*)

Şəkil 62. Adi vaşaq
(*Lynx lynx*)

Qoruqda heyvanlardan Çöl donuzu, Avropa porsuğu, Adi dələ, Kürən tülkü, Boz dovşan, Adi çaqqal, Xəzər tısbağası, Xınalı kəklik, Adi qur-qur, Ağbaş Asiya kərkəsi, Leşyeyən qartal, Qara kərkəs, Adi qaratoyuq, Adi zığ-zığ, Payız

bülbülü, Dağ vələmirquşu, Böyük arıquşu, uzunquyruq arıquşu və s. məskunlaşmışdır.

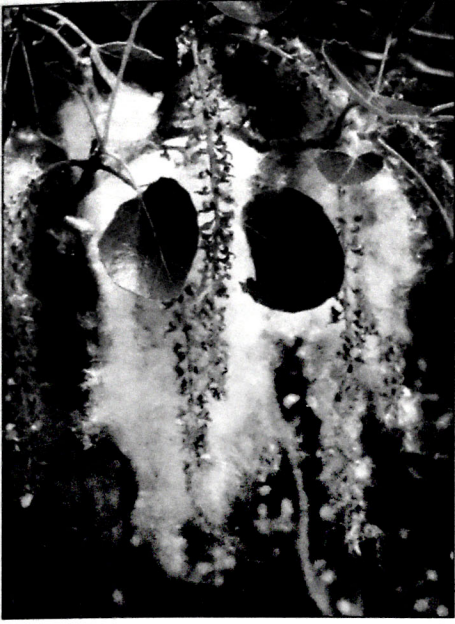
Qoruda adları Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil edilmiş Söyüdyarpaq armud, Kütyarpaq püstə, Ağiriyli ardıc, Berkut qartalı, Qara kərkəs, Zolaqlı kaftar, Safsar (Sarıqlı), Adi vaşaq, Hindistan tirəndazı və s. növlər mühafizə olunur.

Qarayazı Dövlət Təbiət Qoruğu 2 mart 1978-ci il tarixli Azərbaycan SSRİ Nazirlər Sovetinin 76 sayılı Qərara əsasən Qazax rayonu ərazisində Ağstafa meşə təsərrüfatının Kürətrafi meşələrində 6000 hektar ərazidə yaradılmışdır. 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 99 sayılı Sərəncamı ilə qoruğun ərazisi meşə fondu torpaqları hesabına genişləndirilərək 9658 hektara çatdırılmışdır.

Şəkil 63. Tuqay meşəsindən görüntü

Qoruğun yaradılmasında məqsəd nadir təbiət komplekslərini və obyektlərini (Şabalıqyarpaq palıd, Ağyarpaq qovaq, akasiya, Titrək qovaq, Qafqaz nəcib maralı, Çöl donuzu, süleysin, Çöl pişiyi, Qafqaz qırqovulu, Adi qaratomyuq və s.), o cümlədən Kürətrafi tuqay meşə landşaftını təbii vəziyyətdə qoruyub saxlamaq, təbiət proseslərinin və hadisələrinin gedişini öyrənmək olmuşdur.

Şəkil 64. Ağyarpaq qovaq
(*Populus alba*)

Şəkil 65. Sarı süsən
(*Iris pseudacorus*)

Şəkil 66. Qara leylək
(*Ciconia nigra*)

Şəkil 67. Çay samuru
(*Lutra lutra*)

Qoruğun ərazisi əsasən meşəlikdən ibarətdir. Bunun da çox hissəsini meşə ilə örtülü, az hissəsini isə meşə ilə örtülü olmayan sahə təşkil edir. Meşəsiz sahə əsasən qumluqlardan, su sahələrindən və bataqlıqlardan ibarətdir.

Bu meşələr çoxyarusludur, birinci yarusu ağyarpaq qovaq, ikinci yarusu isə palıd və qızılağac təşkil edir. Burada tuqay meşələrinə xüsusi görkəm verən lianlara da rast gəlinir. Meşəaltı kollar, cavan ağaclar meşənin nisbətən seyrək yerlərində daha çox inkişaf etmişdir. Bunlar əsasən Ağyarpaq qovaq, palıd, yemişan, böyürtkən, söyüd, qara murdarça, iydə, göyəm və s. ibarətdir. Heyvanlardan isə qoruq ərazisində qunduz, dələ, gəlincik, Boz dovşan, Çöl donuzu, Kürən tülkü, Adi çaqqal, Adi porsuğu, süleysin, Bataqlıq tısbağası, Qafqaz qırqovulu və s. yayılmışdır.

Qoruqda “Qırmızı Kitab”a daxil olan Nəcib maral, Qamışlıq pişiyi, Ağquyruq sahilqartalı, Görkəmli çiriş, Gürcü süsəni, Aleksey süsəni, Torlu iridodiktum, Kolxida şümşadı və s. mühafizə olunur.

Eldar Şamı Dövlət Təbiət Qoruğu bir neçə tarixi inkişaf mərhələsi keçmişdir. Hələ 1910-cu ildə 3,5 min hektar sahədə Eldar şamı botaniki yasaqlığı yaradılmışdır. Daha sonra Azərbaycan hökumətinin 5 may 1948-ci il tarixli qərarı ilə ərazidə “Eldar şamı” yasaqlığı yaradılmış, sonradan isə qoruq elan edilmişdir. 1960-1967-ci ildə Türyançay və Göygöl qoruqlarını filialı kim fəaliyyət göstərmişdir. Ən son Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 16 dekabr tarixli 550 nömrəli Sərəncamı ilə Samux rayonunun inzibati ərazisində 1686 hektarlıq sahədə Eldar Şamı Dövlət Təbiət Qoruğu yaradılmışdır.

Qoruğun yaradılmasının başlıca məqsədi genetik fondun, bioloji müxtəlifliyin, ekoloji sistemlərin, səciyyəvi və nadir təbiət komplekslərinin və obyektlərinin (Ardıc, Saqqız ağacı və s.), dünyada yeganə vətəni olan Elləroyuğunda Eldar şamı meşəliyinin təbii vəziyyətini qoruyub saxlamaqdır.

Eldar şamı Elləroyuğunda özünəməxsus arid meşə landşaftı yaratmışdır. Burada meşələr əsasən Eldar şamı, ardıc, Saqqız ağacı, murdarça, doqquzdon, nar, efedra, zirinc, qarağan, dovşanalması, qaratikan kimi ağac və kollardan ibarətdir. Burada heyvanlardan dovşan, Xınalı kəklik, Çöl donuzu, Adi çaqqal, Qara kərkəz və s. yayılmışdır.

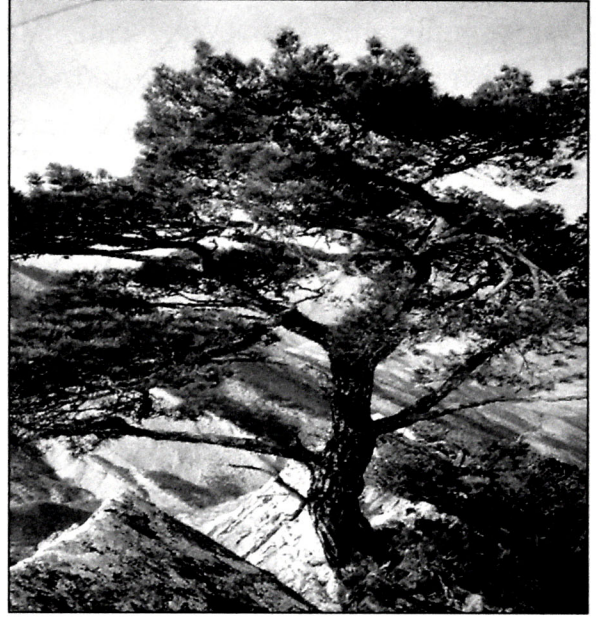

Şəkil 68. Eldar şamı Dövlət Təbiət Qoruğundan görüntü

Qoruqda Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil olan gürcü süsəni, Eldar armudu, Kütyarpaq püstə, Gürcü süsəni, Eldar şamı, Çöl pişiyi, Qara kərkəs və s. mühafizə olunur.

Şəkil 69. Gürcü süsəni
(*Iris iberica*)

Şəkil 70. Eldar şamı
(*Pinus eldarica*)

Şəkil 71. Qara kərkəs balası
(*Aegypius monachus*)

Şəkil 72. Çöl pişiyi
(*Felix silvestris*)

İlisu Dövlət Təbiət Qoruğu Azərbaycan SSRİ Nazirlər Sovetinin 1987-ci il 37 sayılı Qərarına əsasən Qax rayonunun inzibati ərazisində 9345 hektar sahədə yaradılmışdır. 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 mart tarixli 48 sayılı Sərəncamı ilə meşə fondu torpaqları hesabına qoruğun ərazisi genişləndirilərək sahəsi 17381,5 hektara çatdırılmışdır.

Qoruğun təşkil edilməsində məqsəd Böyük Qafqazın cənub yamaclarında səciyyəvi, nadir təbiət komplekslərinin və obyektlərinin təbii halda qorunub saxlanması, təbiətdə gedən proseslərin və hadisələrin dinamikasının izlənməsidir.

Böyük Qafqaz dağlarının dik yamaqlı, çay dərələri vasitəsilə intensiv parçalanmış sahələri üçün səciyyəvi olan relyefə malik olan qoruğun əsas landşaftı meşə, dağ-çəmən, alp və subalp çəmənliklərindən ibarətdir.

Şəkil 73. İlisu Dövlət Təbiət Qoruğundan görüntü

İlisu Dövlət Təbiət Qoruğunda Şərqi fısıq, Qafqaz vələsi, Şərqi palıdı, quşarmudu, itburnu, böyürtkən, topulqa, yabanı gilə, zoğal, moruq və s. bitkilər, heyvanlardan Çöl donuzu, Dağıstan turu, Kiçik nalburun, Adi canavar və s. yayılmışdır.

Şəkil 74. Bədbuy səhləb
(*Orchis coriophora*)

Şəkil 75. *Coeloglossum viride*
(Yaşıl boşləçək)

Qaraçöhrə, Radde tozağacı, Ayı soğanı, Sarı xanıməli, Trautvetter ağcaqayını, Avropa cüyürü, Qafqaz köpkəri, Qonur ayı, Vaşaq, Çöl pişiyi, Qamışlıq pişiyi, Saqqallı quzugötürən, Ağbaş kərkəs və s. kimi növlər isə Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı kitab”ına daxil edilmiş və ərazidə xüsusi olaraq mühafizə olunan növlərdir.

Şəkil 76. Şərqi Qafqaz turu
(*Capra cylindricornis*)

Şəkil 77. Qafqaz köpkəri
(*Rupicapra rupicapra*)

Korçay Dövlət Təbiət Qoruğu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 01 aprel tarixli 2745 nömrəli Sərəncamı ilə Goranboy rayonunun inzibati ərazisinin 4833,6 hektar sahəsində yaradılmışdır.

Şəkil 78. Korçay Dövlət Təbiət Qoruğundan görüntü

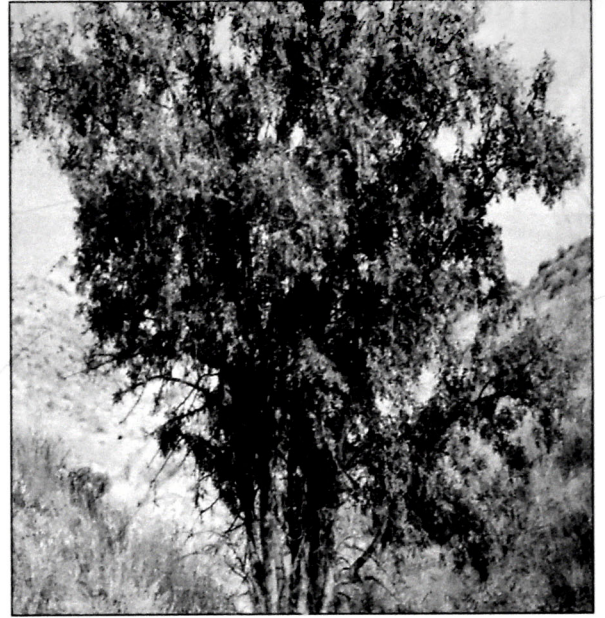
Korçay Dövlət Təbiət Qoruğu (səciyyəvi və nadir təbiət komplekslərini və obyektlərini (ceyran, turac, kəklik və s.) təbii vəziyyətdə qoruyub saxlamaq, təbiət proseslərinin və hadisələrinin gedişini öyrənilməsi məqsədilə təsis edilmişdir.

Ərazinin relyefi düzənlik, təpəlik və alçaq dağlıq (Bozdağ) sahələrindən ibarətdir.

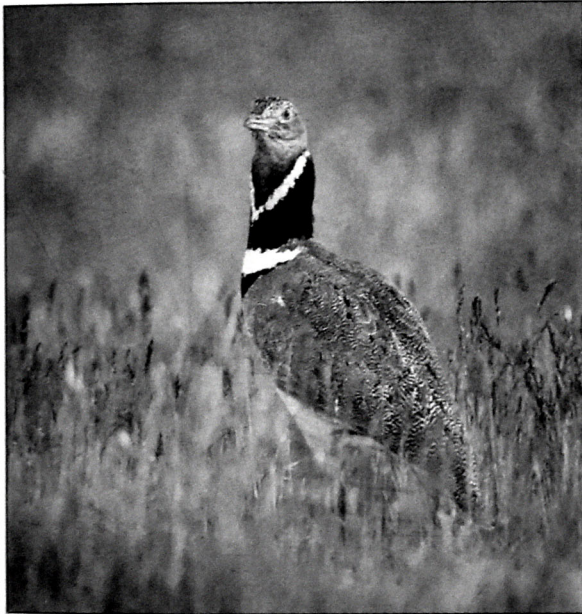
Ərazi üçün bitkilərdən Acı yovşan, dəvədabanı, gəngiz, biyan, çaytikanı, qarağan, Çöl sarmaşığı, pişikquyruğu, qarğı, qamış, qaratikan, qarağac, söyüd, heyvanlardan Boz dovşan, Kürən tülkü, Çöl donuzu, Adi canavar, Qafqaz kələzi, Qafqaz damılanı, Qum ilanı xarakterik hesab olunur.

Şəkil 79. Adi nar
(*Punica granatum*)

Şəkil 80. Saqqızağacı
(*Pistacia mutica*)

Şəkil 81. Adi bəzgək
(*Tetrax tetrax*)

Şəkil 82. Ceyran
(*Gazella subgutturosa*)

Korçay Dövlət Təbiət Qoruğunun ərazisində Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitabına” daxil edilmiş Ceyran, Adi turac, Adi bəzgək, Kütyarpaq püstə, Adi nar, Şoviç soğanı, və s. kimi nadir növlər mühafizə olunur.

Bakı və Abşeron yarımadasının palçıq vulkanları qrupu Dövlət Təbiət Qoruğu, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 15 avqust 2007-ci il tarixli 2315 nömrəli Sərəncamına əsasən 52 palçıq vulkanına dövlət təbiət qoruğu statusu verilərək yaradılmışdır. Tarixə nəzər saldıqca qoruq statusu olmasa

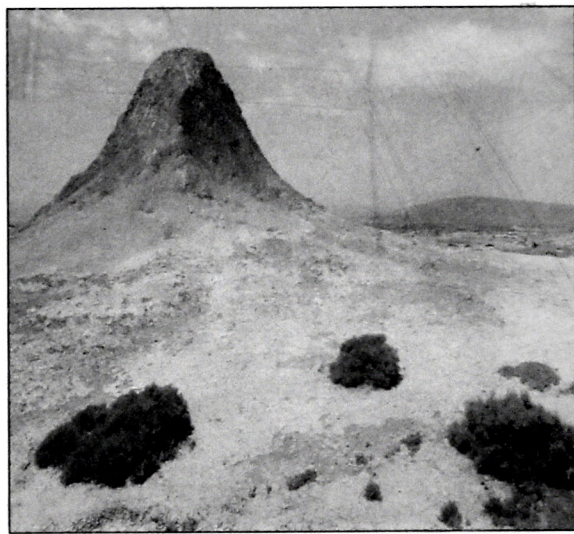
da 1982-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 167 nömrəli Qərarı ilə 4 palçıq vulkanına təbiət abidəsi statusu verilmişdir (Qobustan qəsəbəsində – Böyük Kənizdağ, Ayrantökən və Daşgil, Lökbatanda – Lökbatan palçıq vulkanları).

Şəkil 83. Dəlyəniz palçıq vulkanı

Şəkil 84. Xərə-Zirə adası
palçıq vulkanı

Şəkil 85. Bəndovan
palçıq vulkanı

Daha sonralar palçıq vulkanları qrupu dövlət təbiət qoruğuna daxil olan vulkanların yerləşdiyi ərazilərə baxış keçirilərək inventarlaşdırma işləri aparılmış, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 29 sentyabr tarixli 294 nömrəli sərəncamı ilə 12322,84 ha sahədə 43 palçıq vulkanının ərazisi qoruq elan edilmişdir.

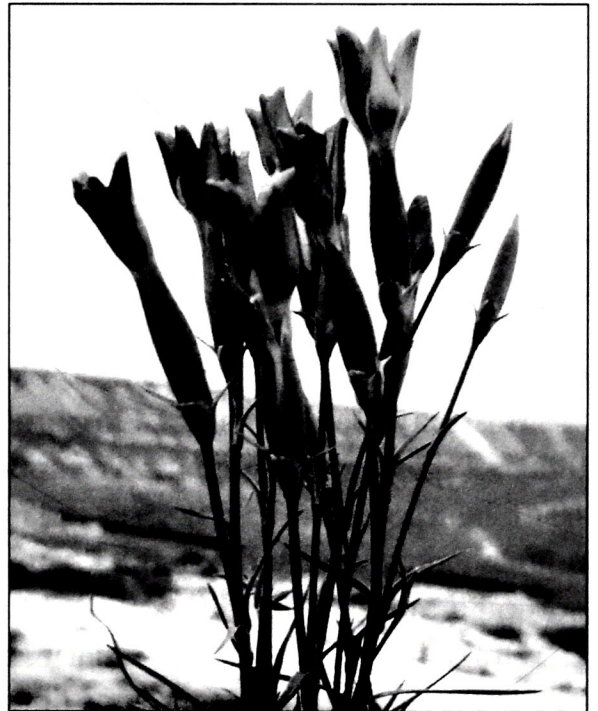
Qoruğun yaradılmasında məqsəd Bakı və Abşeron yarımadasında yerləşən palçıq vulkanlarının antropogen təsirlərin aradan qaldırılması və mühafizəsinin təşkili, onların fəaliyyətinin öyrənilməsinin böyük elmi və praktiki əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu təbiət sərvətlərinin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması, respublikamızın təbii irsinin geniş miqyasda təbliğ olunmasıdır.

Palçıq vulkanları neft-qaz yataqlarının müəyyən edilməsində xərçsiz başa gələn kəşfiyyat quyusu rolunu oynayır. Bundan əlavə palçıq vulkanlarının gili faydalı qazıntı hesab olunur. Həmçinin vulkan palçığı bir sıra xəstəliklərin əsəb sistemi, dəri və oynaq xəstəliklərinin müalicəsində uğurla istifadə olunur.

Eyni zamanda vulkanlar seysmik hadisələrlə sıx bağlı olmaq etibarilə, zəlzələnin baş verməsi və bu kimi hadisələrin proqnozlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Abşeron yarımadası və Qobustan ərazisindəki Palçıq vulkanlarının həm də özünəməxsus flora və faunası vardır. Həmin vulkanların bir çoxuna yaxın ərazilərdə Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı kitab"ına daxil edilmiş Bakı cuzqunu (Ələt vulkanı), Xəzər səhləbi, Xarı bülbül (Qafqaz qaşsəhləbi) və Komarov şorgiləsi (Qırmaku-Binəqədi vulkanları), Şamdanvari öldürgən, Sərtkənar süsən, Şirvan mahmızcası, Şamaxı qərənfil, Adi nar (Böyük Kəvizdağ vulkanı) və s. kimi nadir bitki növləri, Aralıqdənizi tısbağası, ceyran, Adi bəzgək, Ağquyruq sahilqartal, Çığırqaq çökükburun, Böyükdimdik bozca, Asiya çılpaqqözlüsü və s. kimi nadir heyvan və quş növlərinə rast gəlinir.

Şəkil 86. Qafqaz qaşsəhləbi-Xarı bülbül
(*Ophris caucasica*)

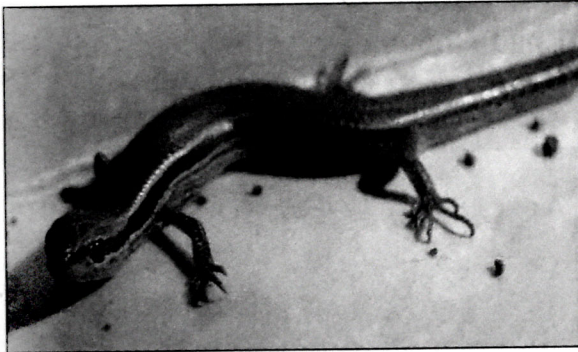
Şəkil 87. Şamaxı qərənfil
(*Dyanthus schemachensis*)

Şəkil 88. Şirvan mahmızcası
(*Linaria schirvanica*)

Şəkil 89. Aleksey zəyrəyi
(*Linum alexeonkanum*)

Şəkil 90. Asiya çılpaqqözlüsü
(*Ablepharus pannonicus*)

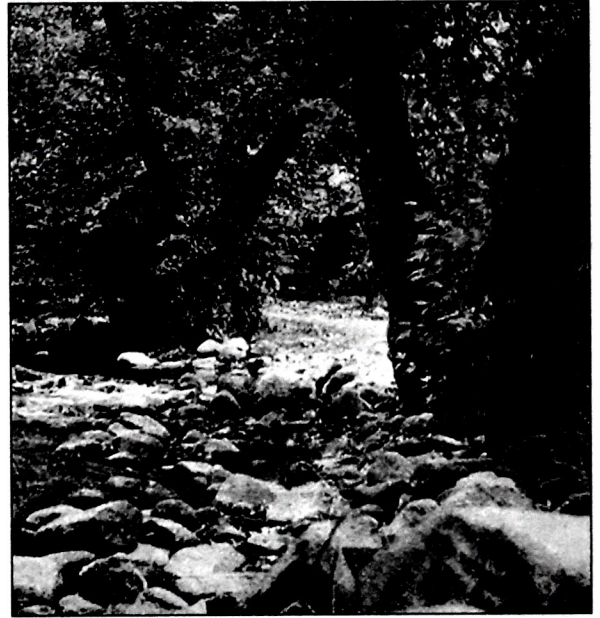
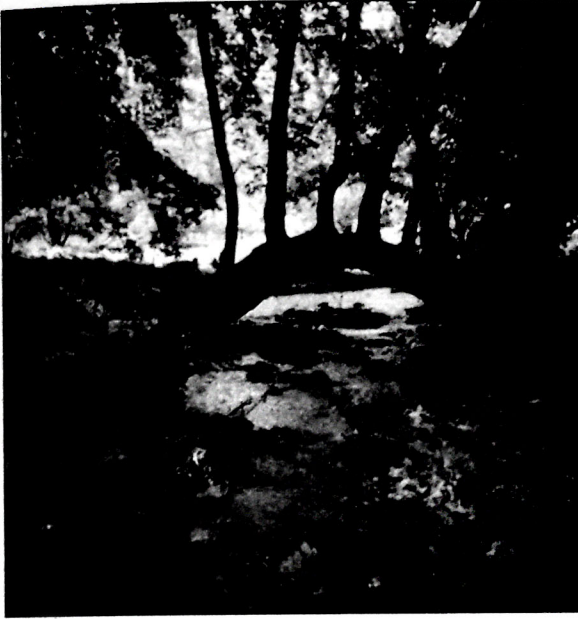

Şəkil 91. Böyükdimdik bozca
(*Charadrius leschenaultii*)

Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu Azərbaycan hökumətinin 4 iyul 1974-cü il tarixli qərarı ilə Zəngilan rayonunun Rəzdərə kəndindəki Bəsitçay vadisində 107 hektarlıq ərazini əhatə sahəsində yaradılmışdır. Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu ərazinin landşaft kompleksini, xüsusilə də nadir təbii çinar meşəliyini qorumaq məqsədilə təşkil edilmişdir.

Ərazi dünyada təbii Şərq çinarının ən böyük areallarından biridir. Hətta bəzi mütəxəssislər bu çinar meşəsini dünyada sahəsinin böyüklüyünə görə birinci adlandırırlar.

Qoruğun ərazisində eləcə də Yunan qoz, Qafqaz dağdağanı, Ağ tut, Ağ söyüd, Ağyarpaq qovaq, və s. ağaclar, yemişan, itburnu, murdarça, qaratikan və s. cinslərdən olan kollara, heyvanlardan Adi canavar, Çöl donuzu, Avropa porsuğu, Avropa cüyürü, Boz dovşan, Adi kəklik, Adi turaca rast gəlinir.

Şəkil 92. Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğunun işğaldan əvvəlki görüntüsü

Ərazinin 79,4 %-i sıx meşə ilə örtülü sahə, 14%-i seyrək meşəlikdir. Qoruda yaşı 1200–1500 ilə, hündürlüyü 50 metrə, diametri isə 4 m-ə çatan Şərq çinarı nümunələrinə rast gəlinmişdir.

Çox təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda Şərq çinarlarının qorunduğu Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu erməni təcavüzkarlarının işğalı altında olduğundan, onun fəaliyyəti dayandırılmışdır.

Bəsitçay eləcə də Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı və digər işğal altındakı bölgələrdən qiymətli ağac növlərini kütləvi şəkildə qıraraq yarımfabrikat şəklində xaricə ixrac edilir.

Qaragöl Dövlət Təbiət Qoruğu (ermənicə Sevliç), Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Sovetinin 17 noyabr 1987-ci il tarixli 408 №-li qərarı 240 hektarlıq ərazidə respublikalararası (Azərbaycan və Ermənistan arasında) yaradılmışdır. Qoruq vulkanik göl landşaftı ilə bərabər əsas su bioresursu hesab edilən forelin mühafizəsi məqsədilə yaradılmışdır.

Qoruq Qarabağ Vulkanik yaylasının cənub hissəsində İşıqlı dağının (3552 m) yamacında 2650-2700 m hündürlükdə yerləşir və alp landşaft kompleksinə malikdir.

Şəkil 93. Qaragöl Dövlət Təbiət Qoruğunun işğaldan əvvəlki görüntüsü

Qaragöl və onun ərtaf ərazisi tarixən Azərbaycan torpağı olmuşdur. Lakin mənfur qonşularımız olan ermənilər onu ələ keçirmişlər. Hal-hazırda Qaragöl qoruğunun işğal altında olması ilə əlaqədar hər iki respublika arasında yaranmış siyasi və milli münaqişənin qoruğun aqibətinə mənfə təsir göstərir.

Qoruğun gölü əhatə edən quru ərazisi yüksək dağlıq qurşağın səciyyəvi alp çəmənliklərindən ibarət olmaqla, cənub hissədə Üçyarpaq yoncanın, şərq hissədə gəvənin inkişaf etdiyi çəmənliklər inkişaf etmişdir. Hələ 1964-cü illərdə Ermənistan sahillərində heyvandarlıq fermalarının tikilməsi, göldə güclü nasos stansiyaları tikərək onun suyundan Gorus rayonunun əkin sahələrinin suvarılmasında istifadə edilməsi həm gölün çirkənməsinə, həm də onun səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olurdu. Hazırda nəzərdən kənar qalmış gölün suyundan intensiv istifadə göl üçün qarşısı alınmaz neqativ təsirlər artmaqda davam edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan SSR-in Qırmızı kitabı. Nadir və nəsli kəsilməkdə olan heyvan və bitki növləri). Bakı, "İşıq" nəşriyyatı, 1989, 544 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Nadir və nəsli kəsilməkdə olan fauna növləri. İkinci nəşr. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2013, 517 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı (nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və göbələk növləri), İkinci nəşr, Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2013, 673 s.
4. Azərbaycan Respublikasının xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri kitabı. Bakı, "İndiqo" nəşriyyatı, 2017, 228 s.
5. Budaqov B. Azərbaycanın müasir təbii landşaftları. Bakı, "Elm", 1988, 135 s.
6. Budaqov B. Düzümlü, düzümsüz təbiət... Bakı, "Azərnəşr" nəşriyyatı, 1990, 120 s.
7. Əliyev H., Xəlilov M. Təbiətin yaşıl libası. Bakı, "Gənclik", 1988, 174 s.
8. Əliyev H., Həsənov X. Təbiətin keşiyində. Bakı, "Maarif", 1993, 212 s.
9. Əliyeva R., Mustafayev Q., Hacıyeva S. Ümumi ekologiya. Bakı, "Bakı Universiteti Nəşriyyatı", 2004, 533 s.
10. Əliyev C., Əkbərov Z., Məmmədov A. Bioloji müxtəliflik, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2008, 232 s.
11. Əliyev F., Bədəlov A., Hüseynov E., Əliyev F. Ekologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Elm", 2012, 828 s.
12. Hacıyev V. Azərbaycanın yüksəkdağlığı bitkiliyinin ekosistemi. Bakı, "Təhsil", 2004, 130 s.
13. Həsənov Ş., Mustafayeva R., Zaqatala qoruğunun köpkəri, Bakı, "Şəfəq", 2011, 38 s.
14. İbrahimov T., Biosfer qoruğu, Bakı, "Mars-Print" nəşriyyatı, 2007, 50 s.
15. İbrahimov T., Şirvan Dövlət Qoruğu, Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı, 2008, 106 s.
16. İbrahimov T., Zaqatala Dövlət Qoruğu, Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı, 2008, 129 s.
17. İbrahimov T. Azərbaycan qoruqlarının ekoloji problemləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2017, 144 s.
18. Quliyev S., Bioloji müxtəliflik: Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası, Bakı, "Elm və Təhsil" nəşriyyatı, 2008, 224 s.
19. Məmmədov Q., Xəlilov M. Azərbaycanın meşələri. Bakı, "Elm", 2002, 472 s.
20. Mirzəyev M., Yusifova M., Əliməmmədzadə İ., Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri, Bakı, "Ləman nəşriyyat poliqrafiya" MMC, 2020, 185 s.
21. Səfərov H., Fərzəliyev V. Hirkan Milli Parkının florası və bitki örtüyü. Bakı, "Elm", 2019, 295 s.

22. Sultan-zadə F. Biomüxtəliflik və onun mühafizəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Çaşıoğlu", 2015, 240 s.
23. Yusifov E., Hacıyev V. Hirkan Biosfer Rezervatı. Bakı, "El-Alliance", 2004, 167 s.
24. Yusifov E., İsayeva N., Əsgərov F. Abşeron yarımadasının təbiət abidələri. Bakı, "Nurlan", 2007, 423 s.
25. Борейко В. Очерки о пионерах охраны природы. Киев:Киевский эколого-культурный центр, 1996, Т.1, 206 с, Т. 2, 144 с.
26. Борейко В. Три идеологии современного заповедного дела. Гуманитарный экол. журн., 2001 б.Т.3. Вып. 1, с 33-42.
27. Борисов В., Белоусова Л., Винокуров А. Охраняемые природные территории мира. М. "Агропромиздат", 1985, 309 с.
28. Гаджиев В., Юсифов Э. Флора и растительность Кызылагачского заповедника и их биоразнообразия. Баку, «El-Alliance» 2003, 193 с.
29. Гасанов Ш., Мустафаева Р. Олени Загатальского Заповедника, Баку, Издательство «Муров Дизайн», 2007, 28 стр.
30. Иванов А. Ландшафтно-экологический подход к организации систем охраняемых природных территорий. Вестн. МГУ. Сер.5. География, 1998, №3, с. 17-21.
31. Иванов А. Чинова В. Охраняемые природные территории. Учебное пособие, Изд-во Моск. ун.-а, 2003, 119 с.
32. Примак Б. Основы сохранения биоразнообразия (пер.англ.) Якиненко О.С., Зимовьевой О. М.: Издательство «Научного-Методического центра», 2002, 256 с.
33. Реймерс Р., Штильмарк Ф. Особо охраняемые природные территории. М.: 1978, «Мысль», 298 с.
34. Черных Д. Особо охраняемые природные территории и основы территориальной охраны природы. Учебное пособие, Барнаул, Изд-во Алт. ун-та, 2014, 227 с.
35. Global Biodiversity: Status of the Earth's Living Resources/ World Conservation Monitoring Centre. London: Chaptman and Hall, 1992, 594 p.
36. National System Planning for Protected Areas. Ain Author: Adrian G.Davey. Best Practice Protected Area Guidance Series № 1/ World Commission on Protected Areas/IUCN/ 1998, 71 p.
37. Protected areas in Azerbaijan. Ministry of Ecology and Natural Resources. Republic of Azerbaijan. Baku, "Sistem Ofset", 2008
38. www.iucnredlist.org
39. www.iucn.org
40. www.protectedplanet.net
41. www.cbd.int
42. www.eco.gov.az
43. www.nationalparks.az

SUMMARY

THE ROLE OF SPECIALLY PROTECTED NATURAL AREAS IN THE PROTECTION OF BIOMARDS

Karimov V.N.

*Deputy Minister of Ecology and Natural Resources
of the Republic of Azerbaijan*

Located in a favorable region in terms of biodiversity, our country, has rich natural and biological resources. The uniqueness of the landscape and climate plays important role in the formation of various types of ecosystems. However, the increase of negative impact on the environment leads to the degradation of biological diversity. Conservation of biodiversity, including the protection of rare and endangered species of flora and fauna is a priority.

By supporting measures of environmental protection at the national and international levels, Azerbaijan is taking large-scale measures to preserve biodiversity. Measures are being taken to create effectively managed specially protected nature areas and to expand the existing network as well as to restore species such as gazelles, leopards and bison in historical habitats.

Cooperation with UNESCO is expanding in the field of protection of geological, geographical, historical and other natural sites of Azerbaijan. Work is underway on inclusion of specially protected nature areas of global importance to the World Heritage List.

Establishment of specially protected nature areas for the protection of ecosystems is one of the main methods of nature conservation in the world. Special attention is paid to the development of specially protected nature areas in order to preserve the nature of our country and its biodiversity for future generations. It also plays an important role in the development of ecotourism and the promotion of the country.

Travel to nature includes minimal impact on the environment, conservation activities, awareness-raising components, and ensuring local population's income from tourism, which in turn creates incentives for biodiversity conservation and keeping environmental balance.

Keywords: *biodiversity protection, specially protected nature areas, development of ecotourism, landscape, rare flora and fauna, endemic species, wildlife, ecosystem protection, biosphere reserve, environmental education*

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В ЗАЩИТЕ БИОРАЗНООБРАЗИЯ

Керимов В.Н.

*Заместитель министра Экологии и природных ресурсов
Азербайджанской Республики*

Наша страна, расположенная в выгодном, с точки зрения биоразнообразия, регионе обладает богатыми природными и биологическими ресурсами. Особенности ландшафта, рельефа и климата играют важную роль в формировании различных типов экосистем. Однако, усиление негативного воздействия на окружающую среду приводит к деградации биоразнообразия. Сохранение биоразнообразия, в том числе защита редких и исчезающих видов флоры и фауны, имеет важное значение.

Осуществляя природоохранные мероприятия на национальном и международном уровне, Азербайджан предпринимает масштабные меры по сохранению биоразнообразия. Принимаются меры по созданию эффективно управляемых особо охраняемых природных территорий и расширению существующей сети, а также по восстановлению в исторических местообитаниях таких представителей фауны, как газель, леопард и зубр.

Расширяется сотрудничество с ЮНЕСКО в области охраны геологических, географических, исторических и других природных объектов Азербайджана ведется работа по включению особо охраняемых природных территорий мирового значения в Список всемирного наследия.

Создание особо охраняемых природных территорий - один из основных методов в мире по защите экосистем. Особое внимание уделяется развитию особо охраняемых природных территорий с целью сохранения природы нашей страны и ее биоразнообразия для будущих поколений. Данная деятельность также играет важную роль в развитии экотуризма и популяризации страны.

Путешествие на природу (экотуризм) включает минимальное воздействие на окружающую среду, природоохранные мероприятия, повышение осведомленности и обеспечение доходов местного населения от туризма, что, в свою очередь, создает стимулы для сохранения биоразнообразия и экологического баланса.

Ключевые слова: *охрана биоразнообразия, особо охраняемые природные территории, развитие экотуризма, ландшафт, редкие виды флоры и фауны, эндемичные виды, животный мир, охрана экосистем, биосферный заповедник, экологическое просвещение*